

اسنادی از مطبوعات ایران

○ اسنادی از مطبوعات ایران (۱۳۲۰-۱۳۲۲ ه. ش.) تهیه و تنظیم: اداره کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس جمهور
○ سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
○ چاپ اول زمستان ۱۳۷۸

○ معین‌الدین محرابی

مارس ۱۹۴۶ (۱۲ اسفند ۱۳۲۳) اعلام کردند که این وعده تا ماهی پس از زمان اعلام شده عملی نگردد. بنابراین باید گفت نیروهای متفقین در مجموع ایران را به مدت پنج سال در اشغال خود داشتند که یک سال آخر آن پس از اعلام پایان جنگ جهانی دوم بوده است.

اشغال ایران و مستعفی ساختن پادشاه آن که به جبر توسط متفقین صورت گرفت و بنیادین سلطنت توسط محمدرضا شاه که با خواسته متفقین بر سر کار آمده بود نشانی از یک خلافت تمام عیار در ساختار سیاسی ایران بود، به خصوص اینکه قوای اشغال‌گر به مدت پنج سال ایران را در اشغال خود نگاه داشته بود. اینها خود جرقه‌هایی را در پیدایی یک نهضت ملی در ایران موجب گردید.

در این سالها بر اثر عدم استقرار یک نظام با ثبات که مکرر به تغییر کابینه‌ها می‌انجامید، امکان کنترل مطبوعات از میان رفت و علیرغم فشارهایی که از جانب نیروهای متفقین و به خصوص سفارتخانه‌های انگلستان و روسیه به دولت‌های وقت وارد می‌شد تا مطبوعات تحت کنترل بیشتر قرار گیرد و شیوه سانسور فر خصوص اخبار و خارجی و خارجی مرعی گردد، بعدها نشریه با افکار و عقاید متنوع در حیات اجتماعی - سیاسی ایران ظاهر شد.

دوره دوم: (از سال ۱۳۲۷) کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

سپاهایی بر آنتون جنگ جهانی دوم و اشغال ایران توسط متفقین و سقوط مکرر کابینه‌ها در آن سالها و ظلم و تعدی فونهای اشغالگر و به خصوص دولت انگلستان که وجهه همت خود را چپاول اموال ایران و به بنام بردن نفت ایران کلزده بود، پیدایی و رشد نسیم‌تاسیم ایرانی را متحر کرد. نتیجه آن، ملی شدن صنعت نفت و نهضت طرقاتی از مسدود بود. در فاصله سالهای ۱۳۲۷ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ که منجر به سقوط دولت مصدق گردید، صدها نشریه در فضای سیاسی - اجتماعی آن دوره منتشر شد که مأسفانه تاکنون یک تحقیق جامع الاطراف در خصوص نشریات این دوره صورت نگرفته است.

برای مطالعه تاریخ مطبوعات ایران آن هم مطالعه در مطبوعات سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۰ شمسی که کتاب فوق نیز مشتمل بر بخشی از اسناد مطبوعاتی این دوره است، ایما لازم است نگاهی موزج به اوضاع سیاسی - اجتماعی آن سالها داشته باشیم. در این نگاه سالهای یاد شده را می‌بایست به سه دوره زیر تقسیم کرد:

۱. از اشغال ایران توسط نیروهای متفقین و استعفی رضاشاه و آغاز سلطنت محمدرضا شاه تا آغاز حرکت‌های ملی در ایران، یعنی از شهریور ۱۳۲۰ تا پایان سال ۱۳۲۶؛
۲. از رشد حرکت‌های ملی در سال ۱۳۲۷ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲؛
۳. از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا پایان سال ۱۳۴۰.

دوره اول: (از شهریور ۱۳۲۰) پایان سال ۱۳۲۶

جنگ جهانی دوم با حمله آلمان به لهستان و تصرف آن در اول سپتامبر ۱۹۳۹ (مجم شهریور ۱۳۱۸) آغاز شد و با اعلام رسمی جنگ انگلیس و فرانسه بر ضد آلمان در سوم سپتامبر ۱۹۳۹ (نوزدهم شهریور ۱۳۱۸) شعله‌ور گردید.

دو سال پس از آغاز جنگ جهانی دوم، یعنی در ۲۵ اوت ۱۹۴۱ (سوم شهریور ۱۳۲۰)، نیروهای اتحاد جماهیر شوروی و دولت انگلستان علیه رژیم اعلام بی‌طرفی دولت ایران در یک حمله شریستی اقدام به مبدارن شهرهای ایران و بندرهای در آن کردند و در نیمه اول شهریور ۱۳۲۰ تهران را تصرف و با این شهر همچون یک شهر اشغال شده رفتار کردند. پس از تصرف تهران، رضا شاه تحت فشار نیروهای متفقین در ۲۵ شهریور ۱۳۲۰ استعفا نامه خود مبنی بر کناره‌گیری از سلطنت را اعلام و با لاجبار سلطنت را به پسرش محمدرضا پهلوی تفویض کرد.

کناره‌گیری رضاشاه از سلطنت، تأثیری بر خروج نیروهای بیگانه نگذاشت و ایران همچنان در اشغال نیروهای متفقین باقی ماند. ولی پس از چند سال، نیروهای متفقین زمان تخلیه ایران را دوم

دورهٔ سوم: (از کودکی تا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲) پایان سال ۱۳۳۰

در دورهٔ پس از کودکی ۲۸ مرداد بر اثر حمایت‌های مادی و معنوی کشورهای آمریکا و انگلستان و به‌خصوص حمایت‌های آمریکا که سهم عملیاتی نیز در کودتا داشته، یک ثبات سیاسی نسبی در ایران پدید آمد که با سانسور مطبوعات همراه بود. در این سال‌ها یعنی در سال‌های پس از کودکی ۲۸ مرداد تا پایان سال ۱۳۳۰ با تمام فراز و نشیب‌های خاص این دوره فعالیت‌های مطبوعاتی و انتشار جزئی جدید همچنان ادامه داشت که ضروری است تحقیقات دامن‌داری درخصوص مطبوعات این دوره صورت پذیرد.

پس از بیان آنچه گذشته لازم است اشاراتی به نکات مثبت کتاب اسنادی از مطبوعات ایران و کتاب‌هایی از این دست داشته باشیم.

از نکات مثبت کتاب فوق و کتاب‌هایی از این دست را می‌توان ارائه اسنادی دانست که در دسترس پژوهشگران نبوده است و ارائه آن می‌تواند بستری مناسب برای تحقیقات روزنامه‌نگاری ایران باشد. به عبارت دیگر، مطالعه این اسناد که در مجموع گوشه‌ای از تاریخ مکتوب فرهنگی و اجتماعی ماست نه تنها در بازخوانی دوره‌هایی از تاریخ ایران، بلکه در تحلیل و بازخوانی دوره‌هایی از تاریخ روزنامه‌نگاری ایران مفید خواهد بود.

نگاهی به محتوای آثار اسنادی از مطبوعات ایران

الف. کتاب مشتمل بر مطالب زیر است:

پیشگفتار (صص سه-چهار) مقدمه (صص پنج - نه) راهنمای موضوعی اسناد (صص یازده - بیست و سه) اسناد (صص ۱-۱۳۲۱) تصویر نمونه اسناد (صص ۲-۲۳-۲۰) فهرست اعلام (صص ۳-۲۰۳).

ب. اسنادی که در این کتاب گنجانده شده است موضوعات متنوعی را شامل می‌گردد که از آن جمله‌اند:

- مکاتبات مستقیم سفارتخانه‌های انگلیس و شوروی در تهران با نخست‌وزیری و وزارت امورخارجه ایران درخصوص اعمال سانسور و لزوم اتخاذ تصمیماتی در این باره

- مکاتبات دوایر و وزارتخانه‌ها با نخست‌وزیر درخصوص نحوه اجرای سانسور؛ توقیف مطبوعات؛

- اعتراضات مطبوعات و سانسور؛

- اصلاح و تدوین قوانین مطبوعاتی؛

- مکاتباتی مشتمل بر صورت اسامی مطبوعات پایتخت و شهرستانها؛

- اسنادی از صدور مجوز برای چاپ؛

ج. حروفچینی اسناد به جای تصویر اسناد

در این کتاب متن حروفچینی شده ۸۶ سند آمده که برخی از آنها ضمیمی را نیز به همراه دارد؛ ولی از این مجموع فقط تصویر ۱۵ سند در آخر کتاب آمده و تصویری از دیگر اسناد ارائه نشده است. ارائه متن حروفچینی شده اسناد بدون اینکه تصویری از اصل سند را به همراه داشته باشد، خالی از اشکال نیست؛ چرا که برای محققان و پژوهشگران تاریخ مطبوعات به درستی معلوم نیست که آیا این اسناد به درستی حروفچینی شده‌اند یا اغلاطی نیز که غالباً در هنگام حروفچینی بروز می‌نماید در آنان راه پیدا کرده‌اند. از این گذشته اگر محقق یا محققانی از وسوسا بیشتری برخوردار باشند امکان دارد این سوال برایشان پدید آید که از کجا معلوم مواضعی از اسناد بنا بر مصالحتی خاص حروفچینی نشده باشند.

دربار امکان ظهور و بروز اغلاطی که در هنگام حروفچینی یک سند ممکن است پدید آید لازم است نگاهی به سند شماره ۵۷ کتاب مورد نظر بیفکنیم.

سند شماره ۵۷ که تصویری از اصل سند آن در صفحات ۲۹۵-۲۹۶ آمده و متن حروفچینی

شده آن در صفحات ۱۴-۱۳۵ قرار گرفته است. مشتمل بر پیشنهادهایی است که مدیر یکی از جراید کرمانشاه موسوم به روزنامهٔ قسریگان به کمیسیون ققون مطبوعات ارائه کرده است. در متن حروفچینی شده این سند نام مدیر روزنامه، «قاسم باستانی» ذکر شده و در فهرست مطالب و فهرست اعلام نیز همین نام قید شده و حال آن که در تصویر سند نام وی «قاسم باستانی» آمده است.*

اشتباه‌های دیگری که در حروفچینی این سند پدید آمده به قرار زیر است:

۱. در همان نخستین سطر، لایحه را «لاجه» حروفچینی کرده‌اند.

۲. در اصل سند (صفحه ۲۹۷، سطر ۷) آمده است «هر هیچ یک از نقاط جهان»

ولی در متن حروفچینی شده (صفحه ۱۳۳، سطر ۹) کلمه «جهان» از قلم افتاده است.

۳. در اصل سند (صص ۲۹۷، ص ۱۰) آمده است «پس چه کسی باید باشد» ولی در متن حروفچینی شده (صص ۱۴۳، ص ۱۰) کلمه «باید» از قلم افتاده است.

۴. در اصل سند (صص ۲۹۸، ص ۱۳) آمده است «از هر حیث» ولی در حروفچینی، کلمه «حیث» تصحیف شده و به جای آن «جهت» آمده است.

بنابراین، باید گفت دربارهٔ اسناد خواه مطبوعاتی یا غیرمطبوعاتی، لازم است تصویری از اصل سند نیز ارائه گردد تا چنانکه در حروفچینی اسناد به عللی اغلاط، تصحیف و افتادگی راه یافته باشد محققان بتوانند با مراجعه به اصل سند، استفاده

شایسته‌تری از اسناد بکنند.

د اطلاع‌رسانی درخصوص نشریات

گننام

از جمله فواید کتاب اسنادی از مطبوعات ایران و کتاب‌هایی از این دسته نه تنها اطلاع‌رسانی دقیق و شفاف درخصوص جزئیاتی است که اینجا و آنجا از آنها یاد شده یا نام و نشان آنها در کتاب‌های راهنمای مطبوعات به ثبت رسیده است بلکه اطلاع‌رسانی درخصوص نشریاتی است که بنا به عللی از نام و نشان آنها خبری در دست نیست و در کتاب‌های راهنمای مطبوعات نیز به آنها اشاره‌ای نشده است.

از جمله نشریاتی که در فاصله سال‌های ۱۳۳۰-۱۳۴۰ منتشر می‌شده‌اند ولی در کتاب‌ها و از جمله دو کتاب شناسنامه مطبوعات ایران اثر مسعود بزرگین و راهنمای مطبوعات ایران

اثر سید محمدصدری طباطبایی تأییدی برای آن آنها نشده است نشریات زیر است. نام و نشان این نشریات را از کتاب اسنادی از مطبوعات ایران یافتیم:

۱. الله اکبر (صص ۴۸-۴۹)

۲. به سوی صلح (صص ۶۶-۶۷)

۳. بزوبندان (صص ۱۳۷)

۴. ضیاع‌اسفهان (صص ۱۱۳)

۵. ضیاع‌قاجار (صص ۱۱۳)

۶. افکار جامعه (صص ۱۳۹)

۷. راد آنز (صص ۱۳۹)

۸. رسالت (صص ۱۳۹)

۹. شوق کهن (صص ۱۱۶)

۱۰. کهنان نو (صص ۱۱۶)

پی نوشت:

* مسعود بزرگین در کتاب شناسنامه مطبوعات ایران (صص ۹۹) نام وی را «قاسم باستانی» ذکر کرده و مسیحهد صدری طباطبایی تأییدی در جلد اول کتاب راهنمای مطبوعات ایران (صص ۸۱) نام وی را «قاسم باستانی» ثبت کرده است.

